

De tyske flygtninge i Danmark 1945-49

Af Tage Kaarsted

*Opposition ved studielektor Henrik Havreheds doktorafhandling
»De tyske flygtninge i Danmark 1945-49« (Odense Universitetsfor-
lag 1987, 368 s.) Odense Universitet 11.11.1987.*

Ikke længe efter den tyske besættelses ophør efterlyste det dansk udgivne ugeblad *Deutsche Nachrichten*, som henvendte sig til den næsten kvarte million tyske flygtninge i Danmark, pårørende til en 4-5 årig pige »Irene Namenlos«. Hun var en blandt mange små tyske børn, som krigens sidste bølger bragte til Danmark. Hvor forældrene var, vidste man ikke, i andre tilfælde vidste man det alt for godt: Faderen faldet ved fronten, moderen død under flugten fra Østprøjsen. Bladets efterlysning med billede af Irene Navnløs fik to kvinder til at reagere, de mente, at Irene måtte være datter af en rebslager (Seilermeister) fra deres hjemstavn. Diskret bandt en medarbejder fra eftersøgningstjenesten en vaskesnor til en vinduesstolpe og lod en mand gå baglæns, idet han drejede på snoren. Da Irene så det, udbrød hun: »Wie Papa« og huskede ordet Seilermeister. Andre detaljer godtgjorde, at hun var datter af en rebslager ved navn Klein. Han var – sammen med datteren – den eneste overlevende, blev fundet, og datteren genforenet med faderen (s. 112). Dette er kun et af mange eksempler, præses har fundet i et utrykt manuskript »Wie wir sie fanden« i Minister Johannes Kjærbøls arkiv – udarbejdet af Kindersuchdienst. Præses karakteriserer dette manuskript som ét stort *document humain*. Jeg vil tillade mig at karakterisere den afhandling, der i dag forsvares for den filosofiske doktorgrad, også som et sådant menneskeligt dokument.

Hvad præses' motiv har været til at påtage sig den historisk vigtige opgave at skildre de tyske flygtninge i Danmark *ved* jeg ikke, men jeg må *tro*, at han er blevet betaget af det menneskelige drama, som flygtningeproblemet ved den anden verdenskrigs afslutning var. Over 2 millioner mennesker blev evakueret ad søvejen i verdenshistoriens største folkevandring. Danmark modtog som allerede nævnt sin del deraf. Det er i dag et næsten glemt kapitel af vor historie, og ikke mindst i udlandet savner man viden om, at der op til 5. maj 1945 var en halv million tyskere i Danmark, hvoraf den større halvdel var soldater, der straks fik marchordre, den

anden halvdel flygtninge, som blev. Man gør sig ikke klart, at vi havde så stort et flygtningeproblem. Det er derfor rosværdigt, at præses overhovedet har taget emnet op, hvad så end hans motiv har været. Afhandlingen er som sagt ét langt menneskeligt dokument, som blotlægger ondskaben i nazismen, der sendte skyldige som uskyldige ud i død og ulykke.

Også vor tid kender til betydelige flygtningeproblemer. Bogen har derfor et perspektiv, som rækker frem til idag. Præses kalder de mange flygtninges tilstedeværelse i Danmark for den anden besættelse. Jeg kunne lidt ironisk føje en tredje til, nemlig den besættelse, som greb danske historikere efter 1945 i den grad, at ingen periode er bedre historisk oplyst end vor første besættelse 1940-45. Uden at det skal opfattes som kritik af vore besættelsestidshistorikere – det ville også være ilde netop på Odense Universitet – må jeg dog have lov til at udtrykke håbet om, at vi nu som ved denne afhandling begynder at tage hul på efterkrigstidens problemer.

I 26 kapitler søger præses at klarlægge snart sagt alle aspekter af flygtningenes forhold. Han har valgt en tematisk fremstilling frem for en kronologisk. Det har givet visse problemer, men selv om kronologien er rygraden i al historieskrivning, er der i dette tilfælde meget, som taler for den anvendte fremgangsmåde. Vi får redegørelser for flygtningenes vilkår under flugten og transporternes organisering. Vi følger de enkelte skibsruter med angivelse af tab, og præses har opsporet samtidige flugtberetninger, der dokumenterer tragediens omfang udover det, de i sig selv uhyggelige statistikker viser. Den tyske værnemagt var sammen med de civile tyske myndigheder ansvarlige for modtagelse og underbringelse af flygtninge før 5. maj 1945, og de magtede overhovedet ikke opgaven. Man beslaglagde skoler og forsamlingshuse, men sanitetstjenesten brød sammen med dødsfald og epidemier til følge. De tyske flygtninges *dårlige* tid var den periode, hvor deres egne landsmænd skulle tage sig af dem. Den *gode* periode kom, da flygtningeadministrationen gik over på danske hænder først under arbejds- og socialministeriet og fra 6. sept. 1945 under fhv. minister Johannes Kjærbøls kompetente ledelse af en særlig flygtningeadministration.

Efterhånden kunne skolerne frigives, idet det lykkedes at samle flygtningene i kæmpe barakbyer som den på Kløvermarken med ca. 17.000 indbyggere og den ved Oksbøl med ca. 36.000 flygtninge pr. august 1946. Meget gøres der ud af eftersøgningstjenesten og da især af levevilkårene i lejrene, såvel materielle som immaterielle. Ved tællingen 15. august 1946 var der således 50.747 kvinder i alderen 20 til 44 år, men kun 4.639 mænd i samme aldersgruppe. Det måtte skabe store menneskelige problemer, som forstærkedes af uvisheden om ægtefællernes skæbne – og ofte også af,

at de ægtemænd, der var i live, og blev sporet, ikke kunne forstå, hvorfor deres hustruer blev i Danmark. Med takt og indfølelse skildrer præses dette, ligesom denne grundige skildring af flygtningenes hverdag i henseende til kirke, skole og fritid er præget af sympati og forståelse for de ulykkeligt indespærrede mennesker. For indespærrede var de med »pigtrådpsykose« til følge. Men der var intet andet at gøre, som situationen var i sommeren 1945, hvor de danske kz-fanger kom hjem og nazisternes barbariske masseudryddelser af jøder og andre blev dokumenteret.

Præses taler om, at i de 100 dage, der gik efter 5. maj 1945, »talte danskerne i vildelse og gjorde sære gerninger« (s. 189). Lad gå med denne formulering, selvom den ikke er alt for præcis, mere betænkelig er vendingen: »Danmark fik sin blindtarm taget fredag den 4. maj 1945« (s. 188).

I al fald var hadet mod tyskerne altomfattende også efter de 100 dage, og det ramte altså flygtningene uanset alder og medansvar for nazismen. På trods heraf fandt der idelig fraternisering sted mellem bevogtningsmandskabet og de unge tyske kvinder. I områder med større flygtningelejre var der i underretten ugentlige serieidømmelse af hæftestrafte til de danske vagter, der til overflod måtte se sig hængt ud med navn i den lokale avis.

Nogle af de således dømte unge mænd havde reelle hensigter og ville giftes med deres tyske kæreste. De bombarderede justitsministeriet med ansøgninger om ægteskabstilladelse, men fik altid afslag, så længe flygtningene var i landet. Det er klart, at det af de berørte måtte opfattes som »uforståeligt, urimeligt og spidsfindigt juridisk bureaukrati«. Præses konkluderer, at for »ikke-jurister er det umuligt at gennemskue baggrunden for det, der er sket« (s. 235). Jeg synes ikke, det er så svært. Det var en klar overordnet politisk målsætning – som nød befolkningens støtte – at flygtningene ikke under nogen omstændigheder måtte integreres i det danske samfund, og den parole måtte justitsministeriets embedsmænd naturligvis følge og søge at forsyne med de nødvendige, juridisk udseende figenblade. Men jeg tror, at præses har ønsket at standse op og spørge, om det dog ikke også ud fra datidens forudsætninger havde været muligt at indtage en smidigere holdning til fraterniseringsproblemet og dets følger. Jeg synes, det er et berettiget spørgsmål.

For Danmark var det et stort problem i den knappe efterkrigstid at skulle underbringe og forpleje så mange flygtninge. Vi ville af med dem, og flygtningene selv ville også til Tyskland. Repatrieringen blev et stort og vanskeligt problem. Sovjetunionen var lidet tilbøjelig til at tage tyskere tilbage, som de lige havde fordrevet, og det blev den britiske besættelses-

zone, som kom til at modtage de fleste. Det varede fire år, før vi slap af med de sidste tyske flygtninge. Lavt sat havde det kostet os en halv milliard datidskroner, hvoraf vi i 1952 fik 160 mill. kr. refunderet af Forbundsrepublikken.

I et afsluttende kapitel gør præses punkt for punkt op med de anklager, der fra tyske flygtninge i tidens løb er blevet rejst mod Danmark. Han afviser i det store og hele anklagerne, selvom flygtninge i visse tilfælde blev bestjålet, i andre tilfælde beskydt af det uerfarne vagtmandskab.

Som det fremgår af denne redegørelse for bogens indhold, har det som tidligere anført været præses' ambition at belyse fænomenet de tyske flygtninge i Danmark fra alle sider. Han bevæger sig ubesværet, men ikke altid med lige stor overlegenhed indenfor så forskellige fagområder som søkrigshistorie, statistik, økonomi, jura, opinionsdannelse og mentalitetshistorie, medicinal historie og socialhistorie samt international politik.

Inden præses' resultater skal bedømmes, vil det være rimeligt at spørge, hvad der findes af trykt litteratur om emnet. På dansk drejer det sig stort set kun om det af flygtningeadministrationen i 1950 udgivne værk på 336 sider »Flygtninge i Danmark 1945-49«. Ved udgivelsen var flygtningeadministrationen ophævet, opgaven var løst, og minister Johs. Kjærboel fandt det rimeligt at gøre status over det store arbejde, *hans* administration havde udført. Imidlertid er værket komplet anonymt, idet ingen navne nævnes, ligesom der heller ikke gives vurderinger af, hvad der lykkedes og hvad ikke. Men det bør fremhæves, at værket rummer en rigdom af oplysninger, som præses har kunnet drage nytte af, og så vidt jeg kan se, er der heller ingen fejl i bogen, men nok undladelser. Det samme gælder den anden officielle publikation: »Aktstykker vedrørende de tyske Flygtninge i Danmark 1945-1949« på 334 sider og udgivet af udenrigsministeriet i 1950. I dette tilfælde er der altså tale om en kildepublikation, mens flygtningeadministrationens værk fremtræder som en skreven, historisk fremstilling. Jeg skal om lidt vende tilbage til »Aktstykker«. Af bøger, som på historisk vis søger at redegøre for flygtningeproblemet i Danmark, er der på dansk kun Arne Gammelgaard: *Mennesker i malstrøm* (1981), der rummer meget godt stof, men som ikke prætenderer at give en udtømmende skildring.

På tysk er både kildeudgivelser og historiske fremstillinger ifølge sagens natur langt talrigere. Men interessen har samlet sig om selve flugten og især om de relativt vellykkede transportoperationer. Fritz Brustat-Naval: *Unternehmen Rettung. Letztes Schiff nach Westen* (Herford 1970) synes at give en udtømmende redegørelse for evakueringen. Tyske historikere og skribenter har åbenbart været væsentligt mindre interesserede i at

skildre flygtningenes vilkår, da flugten var til ende. Denne fornedrelsens fase er vel ikke tabu i Tyskland, men man skubber helst emnet fra sig. Jeg kender kun Gabriele Stüber: *Der Kampf gegen den Hunger 1945-1950. Die Ernährungslage in der britischen Zone Deutschlands, ins besondere in Schleswig-Holstein und Hamburg* (Neumünster 1984).

Der var med andre ord en opgave at løse for en dansk historiker – og tidspunktet er rigtigt valgt. Endnu lever adskillige aktører både på dansk og tysk side og såvel ledere som menige. Tillige kan man nu påregne at få adgang til de offentlige arkiver.

Der er for mig ingen tvivl om, at præses behersker sit emne, men hans fremstilling bærer på godt og ondt præg af, at han har samlet sit materiale og skrevet sin bog uden nærkontakt med andre historikere. Der er ingen steder explicitte metodiske overvejelser, hvor præses generelt prøver udsagnskraften i de mange forskelligartede kilder, der har stået til hans rådighed. Det føles som et savn i en akademisk afhandling af denne karakter. Noget andet er så – og det er selvfølgelig helt afgørende –, at præses i sin kildebennyttelse viser sund sans. Jeg har af gode grunde ikke været alle præses' kilder igennem, men de stikprøver, jeg har foretaget, viser ingen fejl eller fejlfortolkninger¹.

Præses har undertiden lidt svært ved at sortere sit stof, eller også kan han ikke stå for en god historie. Vi hører således om Kløvermarken med den største flygtningelejr i hovedstadsområdet, at herfra ernærede Hermann Göring sig i 1919 ved rundflyvning over København, inden han drog videre og blev medarbejder ved det svenske luftfartselskab (s. 86). Vi får at vide, at præses som stor dreng i 1945 fiskede gedder på Silkeborgsøerne ved hjælp af håndgranater (s. 333f.). Interessant, men vist lidt uvedkommende.

Præses dokumentation er ikke altid lige præcis. S. 95 nævnes, at »en række flygtninge omkom ved afgivne skud« fra bevogtningsmandskabet, men noten henviser alene til regulativet for brug af skydevåben. S. 152 refereres tyske lægers ualmindelig ildesindede mistillid til de danske læger og disses præcise svar uden nogen som helst kilde, hvorimod man nok kan regne ud, at udsagnet om fru Bests angst for at få taget sin blindtarm, må stamme fra hende selv.

Undertiden kan man undre sig over, at samtidshistorikere undlader at

---

1. Bortset fra rene bagateller ad modum: De internerede fra det tyske mindretal sad ikke i Frøslevlejren, den omdøbtes til Fårhus efter 5.5. 1945 (s. 161); E. A. Bierring var dansk diplomat og ikke officer; men han tillagdes titel som generalmajor under sin tjeneste i Berlin (s. 241). Det var Axel Skalts, som ledede beskæftigelsescentralen, ikke ingeniør Nimskov (s. 84).

opsøge aktørerne. Den beskyldning kan man ikke rette mod præses. Hans kildefortegnelse viser, at han har været hele raden rundt. Kendte og ukendte har præses interviewet. Om det så er dr. Werner Best og fru Best. Dette store indsamlingsarbejde er i sig selv af ikke ringe historisk værdi som supplement til eksisterende samtidige kilder, og det er naturligvis rigtigt at søge ven som fjende. Præses er klar over sådanne ret sene mundtlige udsagns mangler, og i det store hele afprøver han dem på samtidigt, skriftligt kildemateriale, som han også har været langt omkring for at få.

Ved sin arbejdsform er præses så at sige kommet sidelæns ind på sin opgave. Hans optik er med et moderne udtryk græsroddernes. Hans udgangspunkt er hele tiden flygtningenes og lejrpersonalets forhold, sådan som de så på dem. Denne angrebsvinkel har mange positive sider. Men han havde sparet mange kræfter, hvis han var begyndt med arbejds- og socialministeriets, flygtningeadministrationens og udenrigsministeriets arkiver, som præses ville have kunnet få adgang til mod at anonymisere oplysninger vedr. privatlivet, som tilfældet har været med de akter fra justitsministeriet, der er benyttet.

Disse arkivers indhold omstøder ingenlunde præses' resultater, men ved at benytte dem kunne han som sagt ikke blot spare tid, men også fremføre sine udsagn med større sikkerhed og flere nuancer.

Jeg skal anføre nogle eksempler. Det forekommer mig, at den første flygtningeadministration er en smule stedmoderlig behandlet. Efter en regeringsbeslutning blev det arbejds- og socialministeriet, som fik tillagt det overordnede ansvar for de tyske flygtninge, indtil Kjærbøls administration blev etableret i sept. 1945. Som præses meget omhyggeligt redegør for, blev det Statens civile Luftværn, der fik det praktiske arbejde overdraget. Luftværnet hørte under indenrigsministeriet, og når arbejds- og socialministeriet blev ressortministerium, hænger det formentlig sammen med, at dette havde trukket det store læs i forbindelse med hjemtransporten af de danske kz-fanger (»de hvide busser«), og derfor antoges at have større erfaring i håndteringen af en utraditionel opgave. Præses giver en samlet vurdering af Kjærbøls administration, men ikke af arbejds- og socialministeriets, som dog omfattede de første fire vanskeligste og mest forvirrede måneder. Allerede 8. maj 1945 udgik der fra socialministeriet en cirkulæreskrivelse til amtmændene, hvori der gaves klare anvisninger på, hvorledes man foreløbig skulle underbringe og forpleje flygtningene, behandle de syge og begrave de døde. Arbejds- og socialministeriet ydede en stor indsats samtidig med, at det havde talrige andre opgaver at løse.

De nævnte arkiver belyser dette forhold, som det vurderedes i kapitulationsdagene. Amtmand Herschend i Silkeborg var den danske centraladministrations forbindelsesled til det tyske militære hovedkvarter. Han henstillede 6. maj til regeringens overvejelse, om man skulle lade en tysk kommando blive tilbage og varetage flygtningeadministrationen. Den britiske militærkommissions leder, general Dewing, var parat til at acceptere en sådan løsning, som udenrigsministeriets direktør dog blankt afviste. Men muligheden blev altså overvejet. Det virker i præses' fremstilling som en selvfølgelig løsning, at Statens civile luftværn kom ind i billedet, fordi det var blevet arbejdsløst nu, hvor krigen var forbi. Men der kunne altså tænkes andre muligheder, også en tredje i al fald teoretisk.

I flygtningeadministrationens arkiv ville præses have fundet en meget omfattende indberetning fra den schweiziske læge, dr. Boesch til Internationalt Røde Kors. Den er udateret, men antagelig fra november 1945. Efter min måske noget subjektive vurdering er hans indberetning et typisk eksempel på, at repræsentanter for et land, der aldrig har været i krig, har svært ved at forestille sig krigens vilkår. Han bebrejder os således, at vi ikke allerede før kapitulationen stod parat til at hjælpe de tyske flygtninge (hvad vi rent faktisk gjorde), og han viger ikke tilbage for at betegne flygtningenes sanitære forhold før 5. maj som elendigere og mere primitive end under de sletteste krigsforhold i Rusland, og han karakteriserer de danske myndigheder som vrangvillige. Han anker over, at lederen af Tysk Røde Kors og nogle af hans medarbejdere 10. juni 1945 blev afskediget og interneret, hvorefter Internationalt Røde Kors efter Dr. Boesch's mening ikke kunne fungere (m.h.t. registrering af flygtninge osv.). Men han nævner ikke grunden til indgrebet, nemlig at de pågældende var bekendende nazister – måske fattede han det slet ikke. Men Statens civile Luftværn var i al fald efter Dr. Boesch aldeles uegnet til at varetage flygtningenes tarv. Denne opgave burde være betroet Internationalt Røde Kors, og under alle omstændigheder burde flygtningene have en neutral »protective power«, til hvem de kunne klage (Pk. 137).

Ifølge en dansk embedsmands notat har Dr. Boesch været i hænderne på den i Tyskland berømte forfatterinde Agnes Miegel, i Oksbøl-lejren en af de mere prominente tyske flygtninge, som også i præses' fremstilling fremtræder i et tvetydigt skær. Under alle omstændigheder er det dog interessant, at en neutral røst har opladt sig – og det er ligeledes en spændende forestilling, om Internationalt Røde Kors skulle have overtaget administrationen af flygtningene. Det havde IRK simpelthen ikke været i stand til på anden måde end ved at anbringe en repræsentant i arbejds- og socialministeriet eller i nakken på Kjærbøl. Det ville aldrig

være gået godt. Med al respekt for den schweiziske læges ængstelse for, at vi ville te os som nazisterne, må man nok sige, at han viste alt for ringe forståelse for den danske virkelighed i 1945.

S. 68 omtaler præses nedsættelsen i sept. 1945 af det indenrigsministerielle udvalg, der skulle være rådgivende i alle flygtningesager. Vi får at vide, at nu havde den egenrådige Kjærbøl fået sin generalstab, som han straks fik et så godt samarbejde med, at præses ligefrem taler om en sammensmeltet generalstab. Jeg vil ikke bestride denne karakteristik, ej heller at Kjærbøl gjorde, hvad han nu engang fandt rigtigt. Men læsning af referater fra indvakteringsudvalget, som det hed, viser interessante nuancer i opfattelsen af, hvorledes man rent praktisk skulle løse flygtningespørgsmålet. Straks opstod der en modsætning mellem et ønske om en lokal styring (f.eks. gennem amtmændene) contra central ledelse (gennem Kjærbøl). Kjærbøl fandt under energisk modsigelse, at amtmændene og de øvrige lokale myndigheder havde vist, at de ikke kunne løse opgaverne. Derfor ønskede han central styring, og det fik han. På et møde 27. sept. 1945 opstod der en debat om underbringelsen af de tyske flygtninge. Kjærbøl synes da at have hældet til den opfattelse, at flygtningene burde koncentreres i de større byer, hvor ingeniører kunne udpege egnede kvarterer. Få dage forinden havde Kjærbøl dog fået tilsagn om barakker fra Sverige, og som bekendt endte placeringen jo med store lejre fjernt fra eller i udkanten af større byer. I præses' fremstilling fremtræder dette forhold nærmest som en selvfølge (s. 86 f.).

S. 242 skildrer præses Kjærbøl og hans medarbejders rejse til de fire besættelseszoner i efteråret 1946. Hans kilder er Johs. Kjærbøls erindringer fra 1963 suppleret ved en endnu senere beretning af fru Gerda Kjærbøl. Jeg vil på ingen måde anfægte hr. og fru Kjærbøls udsagn. Tværtimod bekræftes de af de samtidige udtalelser i flygtningeadministrationens arkiv (Pk. 135), som iøvrigt anfører, at rejsen foregik 18. til 29. august 1946. Men de samtidige meget fyldige referater viser også, at Kjærbøl og hans rejsefæller ikke alene konfronteredes med nød, sult og elendighed, men også med den kendsgerning, at der hver dag illegalt strømmede tusindvis af østtyske flygtninge over, hvad man før Berlin-muren kaldte »den grønne grænse«, og som bestandig vanskeliggjorde specielt den britiske zones muligheder for modtagelse af tyske flygtninge i Danmark. Mærkeligt nok er der ikke i samtidige notater nogen omtale af besøg i det russiske hovedkvarter, men det udelukker selvfølgelig ikke, at de har fundet sted sådan, som præses hævder.

Repatrieringen kalder man som nævnt udsendelsen af de tyske flygtninge. Ordet er forsåvidt ikke helt dækkende. I al fald var der 10.000'er, som

ikke fik mulighed for at vende tilbage til deres hjemstavn, idet Sovjetunionens politik, som præses skriver, »var at fordrive tyskere, ikke at samle på dem« (s. 272), og de fleste tyske flygtninge kom fra områder, der nu var under russisk kontrol. Præses mener, at den danske regering begik en fejl ved ikke at få spørgsmålet rejst og behandlet på Potsdam-konferencen. Man kan nok betvivle vore muligheder for at rejse spørgsmål på Potsdam-konferencen, og ligeledes om det overhovedet ville være muligt at få Sovjetunionen i tale.

En kendsgerning er det, at Stalin 6. juni 1946 i overværelse af udenrigsminister Molotof lovede os at tage 100.000 flygtninge, hvis de tre vestmagter tog lige så mange. Briterne opfattede løftet som et forsøg på at så splid mellem Danmark og de tre vestmagter (s. 276). De 100.000 blev 12. februar 1947 af Molotof reduceret til 36.000, og da hele regnestykket blev gjort op i 1949, havde Sovjetunionen da også kun modtaget 36.001!

Men hvorfor ville russerne ikke modtage flygtningene? Svaret kan naturligvis være, at de ville fylde op med andre fordrevne længere øst fra, eller at de ikke havde brug for kvinder, børn og gamle mænd; men der er et problem, som irriterede russerne umådeligt, og som præses ville have påtruffet, dersom han havde benyttet udenrigsministeriets eller flygtningeadministrationens arkiver. Hvad de danske diplomatiske anstrengelser angår, har præses imidlertid stort set forladt sig på udenrigsministeriets grå bog »Aktstykker«. Ja, s. 240 skriver han endog, at bogen giver »et strålende klart indblik i 40'ernes danske diplomatis topnavne«² og alle bestræbelserne på at komme af med flygtningene.

Men sådanne officielle gråbøger eller hvidbøger, eller hvad de nu kaldes, er farlige kilder. De rummer nemlig præcis kun, hvad den siddende regering ønsker publiceret. Alt andet udelades eller beskæres skånselsløst. Et typisk eksempel er aktstykke nr. 215:

»Den 19. juni 1948 havde direktør Hvass en samtale i Moskva med den sovjetiske viceudenrigsminister Vyshinsky vedrørende bl.a. de tyske flygtninge i Danmark. Direktøren søgte at udvirke en genopotagelse af flygtningetransporterne til den sovjetiske besættelseszone i Tyskland og fremhævede stærkest muligt generalissimus Stalins løfte af 6. juni 1946 til udenrigsministeren. Viceudenrigsminister Vyshinsky lovede at referere sagen for sin regering på velvillig måde med henblik på, at nye instruktioner måtte tilgå generaløjtnant Dratvin i Berlin.«

Præses har ikke benyttet denne notits, men hvis han fra gråbogen var gået

2. Præses er i det hele ikke karrig m.h.t. adjektiver. Om Arne Sørensen hedder det således, at han var »tolerancens og tålsomhedens kloge forkæmper« (s. 188).

til selve kilden, der findes både i udenrigsministeriets og i flygtningeadministrations arkiver (Pk. 135), så ville hans afhandling som sagt have fået en interessant dimension mere³.

Der var nemlig andre flygtninge i Danmark, de såkaldte allierede flygtninge eller »displaced persons« og blandt dem ca. 6.000 fra Estland, Letland og Litauen. De havde ophold i særlige lejre, fik lov til at arbejde i det danske samfund, i hvilke en del efterhånden blev integreret. De baltiske flygtninge var en kilde til stadig sovjetisk irritation.

Som det fremgår af aktstykke 215 forhandlede det danske udenrigsministeriums direktør Frantz Hvass 19. juni 1948 med viceudenrigsminister Vyshinsky. Emnet var ifølge det fuldstændige referat, som fylder hele 9 foliosider, erstatning for nationaliseret ejendom i de baltiske sovjetrepublikker, altså Estland, Letland og Litauen. Derfor havde Vyshinsky medbragt udenrigsministrene for de tre baltiske sovjetrepublikker. Når man læser referatet af forhandlingerne, ser man klart, at de tre var sat til at udføre bestillingsarbejde. Meget hurtigt ophørte man med at tale erstatning. I stedet krævede russerne, hvad man betegnede som de ca. 4.000 sovjetborgere i Danmark udleveret. Mange af dem var krigsforbrydere, sagde Vyshinsky. Til gengæld mindede Hvass Vyshinsky om Stalins løfte og anførte, at der stadig var ca. 45.000 tyske flygtninge i Danmark. Forhandlingen antog efterhånden en sådan pinlig karakter, at Hvass fik den afbrudt og gik i enrum med Vyshinsky. Det kom der intet ud af. Men der er ingen tvivl om, at russerne prøvede at gennemtvinge en udlevering af balterne, først da kunne en modtagelse af tyske flygtninge eventuelt komme på tale. Aktstykke nr. 215 er ikke et falsum, men det fortier nogle ubehagelige kendsgerninger.

Russiske kommissærer opsøgte iøvrigt de baltiske flygtninge og søgte at få dem i tale, men uden resultat. Disse besøg irriterede udenrigsminister Gustav Rasmussen så meget, at han 1. juli 1949 tilskrev Kjærbøl, at »de pågældende sovjetherrers frimodige optræden (virker) noget forbløffende«, da ingen udlænding ville kunne få adgang til russiske krigsfangelejre i Sovjetunionen. Imidlertid var udenrigsministeren »ganske tilfreds med«,

3. Det skal dog anføres, at »Aktstykker« i indledningen s. 17 nævner, at USSR i sommeren 1948 sammenkædede spørgsmålet om en genoptagelse af flygtningetransporterene sammen med en hjemsendelse af de baltiske flygtninge, hvorfor vi intet opnåede. I udenrigsministeriets arkiv er flygtningespørgsmålet at finde i »Udenrigsministeriets akter ca. 1909-45« pakke nr. H 84, 46-69, ialt 25 pakker. Til brug for denne opposition er gennemgået 84-54 (hjemsendelsen, forsendelse af levnedsmidler til hjemsendte tyske flygtninge, hjemsendelse af Wehrmachtsangehörige m.v.), 55 (drøftelser i rigsdagen vedr. flygtningene, anbr. i andre lande m.v.), 60 (udsendelse af delegerationer til forhandlinger om hjemsendelse m.v.), 61 (generelle spm. vedr. flygtningene, lev. af levnedsmidler m.v.).

at disse besøg fandt sted, idet de måtte give de baltiske flygtninge »en fornemmelse af, at de ikke skulle føle sig alt for trygge her i landet« og derfor helst så hurtigt som muligt forsvinde fra Danmark og dermed fjerne den eneste anstødssten mellem Danmark og Rusland, som alle i udenrigskommissariatet var bekendt med. I et notat til Kjærbøl afviste Børge Aarøe fra flygtningeadministrationen ganske udenrigsministerens kyniske eller realpolitiske betragtninger. Mange baltiske flygtninge var allerede frivilligt rejst til Canada, andre på vej dertil eller til Australien. Man burde ikke gå til tvangsforanstaltninger for at behage russerne. Aktstykke 227 omtaler Gustav Rasmussens samtale 19.8. 1948 med den russiske øverstkommanderende i Berlin om de tyske flygtninge i Danmark. »Der opnåedes ingen konkrete tilsagn fra sovjetisk side«, står der. Det er sandt, men tolken, minister Bierrings lange referat i u.m.s arkiv viser, at også ved denne lejlighed var forudsætningen for russisk velvilje, at vi udleverede balterne⁴. Igen og igen pressede russerne på for at få balterne udleveret, men de danske myndigheder stod imod og ville ikke acceptere nogen som helst tvangsforanstaltninger. Derfor undgik vi en tragisk situation som den i Sverige, hvor den svenske regering lod statsræsonen sejre over humanitære hensyn og udleverede ca. 150 baltiske flygtninge til russerne.

Den foreliggende afhandling beskæftiger sig kun med de tyske flygtninge, og jeg har alene medtaget eksemplet vedrørende de baltiske flygtninge dels for at godtgøre, hvor forsigtig man skal være med sådanne officielle aktpublikationer, dels for at vise en mulig årsag til sovjetisk uvilje mod at hjælpe os af med de sidste tyske flygtninge.

Et af bogens resultater er påvisningen af, at briterne først blev medgørlige, da vi tilbød at levere levnedsmidler med flygtningene i op til 180 dage pr. flygtning – vel at mærke fødevarer, der stod til de britiske besættelsestroppers rådighed. Man kan nok regne ud, hvor disse fødevarer er gået hen. Præses belyser dette intrikate problem, som den danske offentlighed ikke blev orienteret om før bagefter, ud fra kilder i Foreign Office's arkiv. Men den findes også i det danske udenrigsministeriums arkiv, hvor man kan se, at ideen er fostret af danske politikere, videregivet af udenrigsminister Gustav Rasmussen til den britiske ambassadør, men på grund af misforståelser gik flere måneder tabt, før ideen blev konkretiseret.

Det bærende i hans fremstilling er redegørelsen for de tyske flygtninges kår i Danmark, baggrunden for den måde, på hvilken vi måtte håndtere

---

4. De baltiske flygtninge i Danmark 1945-49 er behandlet af Bente Thomsen, *Historie XII*, 1977-78, s. 136-158. Men hun standser i 1947 og har ikke haft adgang til udenrigsministeriets arkiv og har kun delvis benyttet flygtningeadministrationens arkiv.

flygtningeproblemet, og hans understregning af fødevareleverancernes betydning for at få flygtningene udsendt. Jeg er enig med præses i, at man med den stærke, men også i visse henseender nærtagende Johannes Kjærbøl havde fået den rette mand til at forestå flygtningeadministrationen. Hvis man derfor skal besvare spørgsmålet, om Danmark magtede opgaven ud fra en humanitær opfattelse, må svaret være ja ud fra en samlet vurdering af opinionen i Danmark og af vore ressourcer. Det mener præses også, men det er som om, han er en smule ængstelig for sine egne resultater. Præses er som historiker overmåde forsigtig. Han er i virkeligheden konfliktssky.

Derfor bliver hans konklusion eller tesis svagere, end den burde. Men afgørende er det naturligvis, at han godtgør dens rigtighed. Danmark kunne ikke efter fem års besættelse acceptere at integrere et par hundrede tusinde flygtninge, eller hvor mange der i givet fald ville blive. Dertil var uviljen, for ikke at sige hadet for stort. Og når man ikke ville gå den vej, og når de fire besættelsesmagter ikke straks ville modtage flygtningene, var der ikke anden udvej end at internere dem. Det er forståeligt, at flygtningene igen oplevede dette som urimeligt med den baggrund, de nu engang havde. De måtte blive neurotiske og frustrerede.

Overlæge Juel Henningsen, der havde et snævert samarbejde med Kjærbøl, har i sin utrykte levnedsskildring sagt følgende om flygtningeadministrationens chef:

»De personlige oplevelser, som jeg havde med Kjærbøl og medarbejdere på rejser i landet til flygtningelejrene, efterlod indtryk af en fremragende administrator, en mand med et smukt livssyn og en helt ubegribelig robusthed overfor ofte stærkt personlige angreb.«

Selvom dette er en vens udsagn, svarer det meget godt til den generelle vurdering, som de, der kendte Kjærbøl, anlagde, og som også deles af præses. Kjærbøl led den skæbne at blive angrebet for at have siddet i Erik Scavenius' regering – og hans sidste år blev formørket af grønlandsskibet »Hans Hedtoft«s forlis, og det ansvar herfor, man lagde på ham. I denne sag rakte hans robusthed ikke til. Præses har ved sit værk fremdraget Kjærbøls måske største og mest positive indsats for det danske samfund.

Selvom Kjærbøl utvivlsomt med rette er karakteriseret som mere værende administrator end politiker (s. 69), består den indsats han og hans medarbejdere, der vidste, hvad chefen ville, først og fremmest i hele tiden at forbedre og menneskeliggøre flygtningenes kår uden at komme i konflikt med den offentlige mening, der i disse år var meget pirrelig. Det

krævede først og fremmest en fast overbevisning om, at man gjorde det rette, men dertil en blanding af den omtalte robusthed og politisk tæft eller i det mindste kendskab til og forståelse for det politiske livs krav. Selv med de bedste intentioner kunne denne store praktiske og politisk følsomme opgave let være maltrakteret. Selvom der var og måtte være »skønhedsfejl« især i begyndelsen, mener jeg derfor – som allerede sagt – at vi både på det moralske plan og i den praktiske løsning af flygtningeproblemet kan se vore tyske naboer i øjnene. Jeg kunne derfor ønske, at præses' afhandling blev oversat til tysk og udgivet i Tyskland.

Inden for de sidste fire år har jeg haft fornøjelsen her ved universitetet at være officiel opponenter ved historiske doktorafhandlinger skrevet af henholdsvis en mediciner, en jurist og en økonom, mens kolleger i samme tidsrum har befordret en landinspektør. Og nu er det altså en translatør og germanist, som forsvarer sin doktordisputats. Selvom man som historiker naturligvis må hævde, at fagets lavsbrødre har visse fortrin, finder jeg det dog berigende for den historiske forskning, at dygtige folk med en anden baggrund påtager sig en seriøs historisk opgave og giver den en forsvarlig behandling, som det også er tilfældet med det foreliggende arbejde.

Afhandlingen er let læselig. Den viser først og fremmest forståelse for flygtningeproblemet menneskelige aspekter, på en god måde underbygges fremstillingen hele tiden med udvalgte, typiske »cases«. Men afhandlingen er ofte refererende, hvor en mere analytisk gennemskrivning af citater og referater ville have været ønskelig. Præses udmærker sig ikke som kildekritisk analytiker, men giver en bredt anlagt, episk beretning om et drama i dansk og tysk historie.

For sin omfattende indsamling af værdifulde, alternative kilder, sin søbre og redelige behandling af et kontroversielt emne fortjener han på trods af den fremførte kritik den filosofiske doktorgrad, idet reglerne for denne foreskriver, »at det ved bedømmelsen af afhandlingen skal lægges til grund, at tildelingen af doktorgraden skal være udtryk for anerkendelse af, at den, der får graden tildelt, sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre.«